

ประวัติศาสตร์และศิลปกรรมเกี่ยวกับคัมภีร์ใบลานวัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่ง)

ดิเรก อินจันทร์

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

คัมภีร์ใบลานของวัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่ง) ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ยังคงเก็บรักษาไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมประเภทเอกสารโบราณ มีจำนวนทั้งสิ้น ๔๕๙ ผูก ได้ทำทะเบียนโดยละเอียดแล้วจำนวน ๑๒๒ ผูก ซึ่งจากการศึกษาประวัติศาสตร์และศิลปกรรมจากคัมภีร์ใบลาน ไม่พบ และผ้าห่อคัมภีร์ พบว่ามีความน่าสนใจในหลายประเด็น ดังนี้

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากคัมภีร์ใบลาน

องค์ประกอบหรือส่วนต่าง ๆ ของคัมภีร์ใบลานแต่ละผูก จะประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ดังนี้

๑) “หน้าทับ” คือ ปกหน้าใบลาน จะมีทั้งปกหน้า และปกหลัง นิยมจารชื่อคัมภีร์ และลำดับผูก แต่บางครั้งยังพบการระบุชื่อผู้จาร หรือวันเดือนปีที่จาร หรือสถานที่จารด้วย

๒) “เนื้อธรรม” คือ เนื้อหาของคัมภีร์ธรรม ซึ่งมีความเชื่อว่าผู้คัดลอกจะต้องคัดลอกไปตามต้นฉบับ

๓) “ท้ายลาน” คือ บันทึกท้ายเรื่อง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้คัดลอกหรือผู้จารสามารถจารเนื้อหาความได้โดยไม่มีข้อจำกัด แต่ส่วนมากจะเป็นวันเวลาที่จารเสร็จ ชื่อผู้จาร ชื่อเจ้าภาพ สถานที่จาร วัตถุประสงค์ คำอธิษฐาน หรืออารมณ์ความรู้สึกของผู้จาร ตลอดจนเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เป็นต้น

การศึกษาประวัติศาสตร์จากคัมภีร์ใบลาน จึงสามารถศึกษาได้จากปกหน้า ปกหลัง หรือบันทึกท้ายเรื่อง จากการทำทะเบียนคัมภีร์ใบลาน วัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่ง) ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๑๒๒ ผูก พบข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ ดังนี้

๑) “ผู้จาร” หรือผู้คัดลอกคัมภีร์ใบลาน พบว่าผู้จารมีทั้งที่เป็นพระภิกษุ สามเณร และฆราวาสที่เกี่ยวข้องกับวัดหัวแสนเมืองมาหลวง (หัวข่ง) วัดใกล้เคียง และวันอื่น ๆ ด้วย เช่น

- พระภิกษุหรือสามเณรวัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่ง) อาทิ ธนัญชัยภิกษุ เทพสามเณร และสิทธิสามเณร

- พระภิกษุ หรือสามเณรวัดอื่นๆ อาทิ พระบุญธัมม ธรรมสาร (วัดพระนอนขอนม่วง ตำบลดอนแก้ว อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่) ขัตติยรัสมภิกษุ (วัดบ้านเพียง) คณิธิภิกษุ (วัดศรีบูรเรื่องหัวเวียงเชียงใหม่) ปัญญาภิกษุ (วัดศรีบุญเรืองหัวเวียงเชียงใหม่) พุทธหลวงยาวิไซ (วัดสุทธาวาส) โพธิภิกษุ (วัดสุทธาวาส) สิทธิภิกษุ (วัดหอพระ) อริยภิกษุ (เจ้าอาวาสวัดอภัย เชียงใหม่) ปารมมีวิโสภิกษุ (วัดดอนตัน) พระจันทร์แก้ว สิริวงส์ (วัดอุโมงค์เถรจันทร์) และ ชินารัสมภิกษุ (วัดโทะงหลุก แคว้นวังพร้าว เป็นต้น

- **ขรราวาส** อาทิ พญาสิทธิวิชาชัยอักษร (บ้านแจ้งวัดหัวขวาง เชียงใหม่) แสนธัญชัย แสนแก้วไชยมงคล พ่อหนานไหว เสาคำ (บ้านสันหนองไฮ) นายธองคำ (บ้านสันติธัมม์ ตำบลช้างเผือก เชียงใหม่) บุญยัง สร้อยมูล (บ้านปาลานหนองทอง) และหนานนารทะ (บ้านประตู่ช้างเผือก หัวเวียงเชียงใหม่) เป็นต้น

จากข้อมูลดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าในวิถีชีวิตของพระภิกษุสามเณร หรือขรราวาสที่เคยบวชเรียนมาก่อน ยังคงมีการจารหรือคัดลอกคัมภีร์ใบลานมาอย่างต่อเนื่อง จากการพบคัมภีร์ใบลานที่ผู้จารเป็นพระภิกษุสามเณร หรือขรราวาสจากวัดหรือชุมชนอื่น แสดงให้เห็นว่ามีการยืม หรือเคลื่อนย้ายของเอกสารระหว่างวัดในเครือข่าย หรือมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง

คัมภีร์ใบลานที่เก่าที่สุดที่พบที่วัดแสนเมืองมาหลวง (หัวขวาง) คือ คัมภีร์ใบลานเรื่อง มหาสมยสูตร (ผูก ๑) จารเมื่อ จ.ศ.๑๑๖๒ ตรงกับ พ.ศ.๒๓๔๓ (รหัส CMI001-031) และคัมภีร์ใบลานเรื่องสมจิตตสูตร (ผูก ๓) จารเมื่อ จ.ศ.๑๑๖๒ ตรงกับ พ.ศ.๒๓๔๓ (รหัส CMI001-032) ส่วนคัมภีร์ใบลานที่จารใหม่ที่สุด ได้แก่ คัมภีร์ใบลาน จำนวน ๔ เรื่อง คือ ปัญหาตอยหนิบ (CMI001-022) ธรรมสังเวช (CMI001-028) อุตตนาวา (CMI001-029) และพุทธศาสนารอม (รหัส CMI001-030) จารเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๙ จะสังเกตได้ว่าแม้ในช่วงหลัง พ.ศ.๒๕๐๐ เมืองต่างๆ ในภาคเหนือที่ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยที่ใช้ภาษาและอักษรไทยเป็นภาษาราชการ แต่ยังคงมีผู้จาร และผู้ถวายคัมภีร์ใบลานอักษรธรรมล้านนาอยู่ ซึ่งเมื่อถวายแล้วย่อมมีการใช้งานหรือเทศนาด้วย แสดงว่าอักษรและภาษาล้านนายังคงมีบทบาทอยู่ในวัฒนธรรมพุทธศาสนาอยู่มาอย่างต่อเนื่อง

๒) **“เจ้าภาพ”** หมายถึงผู้ที่ขอหรือจ้างวาน เป็นผู้สนับสนุนการจารคัมภีร์ใบลานเพื่อนำไปถวายวัด พบทั้งที่เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ขุนนาง และศรัทธาชาวบ้านทั่วไป อาทิ

- มหาราชหลวงกระสัดเชียงใหม่เป็นมูลสัทธา (เทศกุนาชาดก รหัส CMI001-101)
- มหาราชเจ้าฟ้าแผ่นดินเมืองพิงไชยเชียงใหม่ (สมภมิต ผูก ๑ รหัส CMI001-102)
- เจ้าหัวเมืองแก้ว พร้อมกับด้วยเจ้าอุสสา (กรรมวาจา พ.ศ.๒๓๙๑ รหัส CMI001-058)
- แสนไชยมงคล ภริยาชื่อว่านางอ่อง (กัมมวาจา พ.ศ.๒๔๐๙ รหัส CMI001-081)
- ปู่หมื่นไชย กับทั้งภริยาลูกเต้า (กรรมวาจา รหัส CMI001-085)
- ท้าวจันทราชา บริหารบุญชู (อการวัตตสูตร พ.ศ.๒๔๔๓ รหัส CMI001-004)
- ท้าวเสมอใจ (กรรมวาจา พ.ศ.๒๔๓๔ รหัส CMI001-054)
- คุณนายศิริวรรณ ประชากุล (กรรมวาจา พ.ศ.๒๕๑๕ รหัส CMI001-097)
- นายทอง-นางจิตติมา เทพจันทร์ (ปัญหาตอยหนิบ พ.ศ.๒๕๐๙ รหัส CMI001-017)
- นายอินตา เทพพระจันทร์ (พุทธศาสนารอม พ.ศ.๒๕๑๙ รหัส CMI001-030)

คัมภีร์ใบลานเรื่องเทศกุนาชาดก และสมภมิตชาดก พบข้อความว่ามหาราชหลวง หรือเจ้าฟ้าเมืองเชียงใหม่ เป็นเจ้าภาพสร้างคัมภีร์ใบลานดังกล่าว แต่ไม่ได้ระบุปี จึงไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นยุคสมัยของ

“ขอหื้อเป็นประใจแก่เ้าแก่พ่อแม่พี่น้องทั้งมวล ขอหื้อผู้ชำมีติขปัญญา ธารณปัญญา ปัญญา อันเสลียวลาด รู้ธัมมพระเจ้าเป็นอันง่ายนักแก่ผู้ชำแด่ ขำขอนิพพานในสำนักพระอริยมตเตยยะเจ้า ยาคลาดคลาแด่” (สูตรมนต์ทั้ง ๕ (จ.ศ.๑๑๗๒) รหัส CMI001-122)

“ขอเอาสุขสามประการ มินิพพานเจ้าเที่ยงแท้ แม่นทัด อย่าไคลคลา ขอหื้อมีประญาปัญญา เร่งเร่งเข้มกล้า ขออย่าหื้อได้ตกถ้อยช้ากว่าท่านคนอื่น” (ภริทิต ผูก ๓ จ.ศ.๑๒๒๕ รหัส CMI001-116)

“ข้าเกิดมาภวชาติใด เกิดพยาธินานาต่าง ๆ อย่าหื้อได้มาบังเกิดนอกเนื้อในตนแห่งชำแด่” (สูตรมนต์ทั้ง ๕ พ.ศ.๒๕๐๙ รหัส CMI001-012)

“ขอหื้อชำมีอายุยืนยาว” (กรรมวาจา จ.ศ.๑๒๓๕ รหัส CMI001-082)

“ขอหื้อชำได้เกิดมาในพุทธศาสนาพระอริยมตเตยยะเจ้า” (กรรมวาจา รหัส CMI001-079)

“ข้าเขียนกัมมมาจากกับปริวาสกัมม มานัตกัมม อัพภานกัมมนี้ ภาวะนี้ขอหื้อหายพยาธิโรค ภาวะหน้า ขอเปอรหันตาตน ๑” (กรรมวาจา จ.ศ.๑๒๔๑ รหัส CMI001-071)

“ด้วยเดชะผลบุญอันได้สร้างยังอักขรธัมมพระพุทธเจ้านี้ไว้ ขอจูงหื้อเป็นปักกตุอุปนิโสประ ใจคำผู้ชำทั้งหลาย หื้อได้พ้นหวัวยโรคเวียงแก้วยอดนิพพาน ตั้งปัจจุบันนี้ตั้งแต่นี้ไปพายหน้า แม่นว่าคำคำปราณผู้ชำทั้งหลายมีร้อยอันพันเยื้องตั้งอันก็ดี ขอหื้ออุตตมสมริทธิชูเยื้องชูประการ แด่ทေး” (กรรมวาจา จ.ศ.๑๒๐๓ รหัส CMI001-075)

๕) ชื่อ “วัดแสนเมืองมาหลวง” หรือ “วัดหัวช่วง”

จากข้อมูลทะเบียนคัมภีร์ใบลาน จำนวน ๑๒๒ ผูก พบการกล่าวถึงชื่อวัดแสนเมืองมาหลวงหัวช่วง และระบุว่าตั้งอยู่ที่ทิศเหนือของใจกลางเมืองเชียงใหม่ ติดกับประตูช้างเผือก และพบชื่อเรียกวัดแบบสั้นว่า “(วัด) หัวช่วง” รวมถึงชื่อเจ้าอาวาสวัด คือครูบาวรปัญญา เมื่อ พ.ศ.๒๓๐๓ ดังนี้

“ข้าทูลนารถนัญญะยวิโส เขียนปลางเมื่ออยู่ **วัดแสนเมืองมาหลวงหัวช่วง**...หัวเวียงรัตนตติง ลาเชียงใหม่นั้น” (ธาตุกถา รหัส CMI001-050)

“ข้าเทพพสามเถร ปลางเมื่ออยู่ **“วัดแสนเมืองมาหลวงหัวช่วง**แก้วกว้าง ท่าทางหัวเวียงไชย ประตูช้างเผือกชาวหลายนักและ..” (อักษรฝักขาม)” (โบราณสังคหะ รหัส CMI001-105)

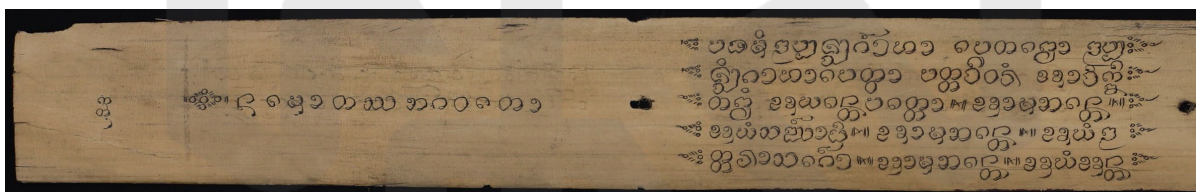
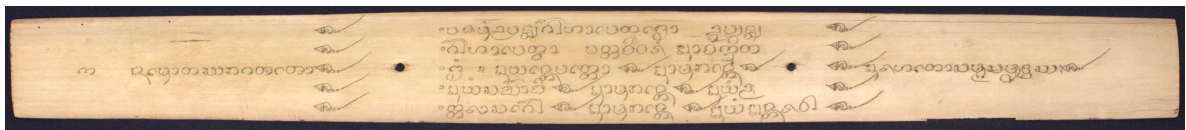
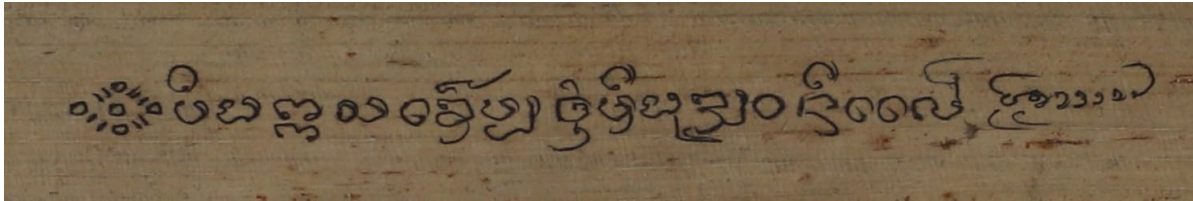
“สิทธิสามเถร ริกขิตต อตโน ด้วยตนแล ปางเมื่ออยู่ปฏิบัติ **ศุบาวรปัญญา หัวช่วง** วันนั้นก็ แล” (สูตรมนต์ทั้ง ๕ พ.ศ.๒๓๐๓ รหัส CMI001-122)

ศิลปกรรมเกี่ยวกับคัมภีร์ใบลาน

เมื่อสำรวจ ทำทะเบียนและถ่ายภาพคัมภีร์ใบลานวัดแสนเมืองมาหลวง (หัวช่วง) ตำบลศรีภูมิ อำเภอ เมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีงานศิลปกรรมที่เกี่ยวกับคัมภีร์ใบลานที่น่าสนใจ คือ ๑) อักษร สัญลักษณ์ เครื่องหมายและการประดับตกแต่งใบลาน ๒) การประดับตกแต่งไม้ประกับคัมภีร์ใบลาน และ ๓) ผ้าห่อคัมภีร์ ดังนี้

๑) อักษร สัญลักษณ์และเครื่องหมาย และการประดับตกแต่งขอบใบลาน

ในการขึ้นต้นเรื่อง หรือจบท้ายในคัมภีร์ใบลานแต่ละผูก หรือเครื่องหมายวรรคตอนในคัมภีร์กรรมวาจา มักจะมีการจารลวดลายเพื่อให้เกิดความสวยงาม หรือการทาสี รัก หรือปิดทองสันใบลาน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างลวดลายที่พบการใช้ขึ้นต้น คั่น หรือจบเรื่อง

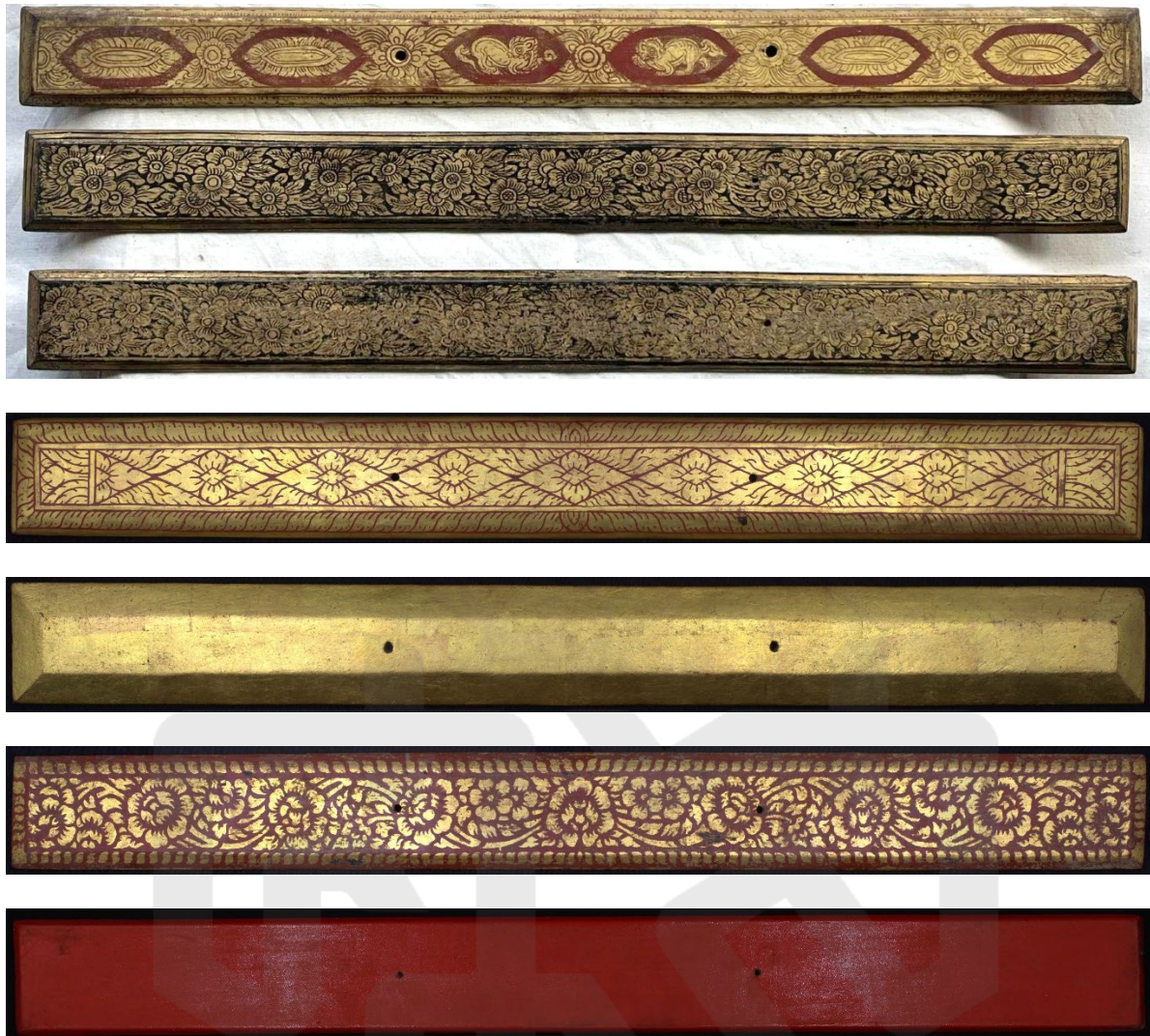
ตัวอย่างการประดับตกแต่งขอบหรือสันใบลานด้วยการลงรัก ทาสี ปิดทอง

๒) การประดับตกแต่งไม้ประกับคัมภีร์ไบลาน

วัดแสนเมืองมาหลวง (หัวช่วง) เป็นวัดที่พบคัมภีร์ไบลานเรื่องกรรมวาจาจำนวนมาก มีทั้งที่ไม่ประกับและคัมภีร์ไบลานยังอยู่ครบสมบูรณ์ และไม่ประกับที่ไม่มีคัมภีร์ไบลานอยู่ แสดงว่าเป็นวัดที่มีความสำคัญ มีผู้ศรัทธามาก เพราะการสร้างไม้ประกับนั้นจะต้องใช้ทุนทรัพย์ในการประดับตกแต่ง เช่น การทาสี ทาชาด หรือปิดทอง ดังนั้นการทำไม้ประกับคัมภีร์ที่ประดับตกแต่งสวยงามจึงจะทำขึ้นเพื่อใช้กับคัมภีร์กรรมวาจา (บทสวดที่ใช้ในพิธีอุปสมบท) เท่านั้น

ไม้ประกับคัมภีร์กรรมวาจา ที่พบในวัดแสนเมืองมาหลวง (หัวช่วง) แบ่งได้เป็น ลักษณะตามเทคนิค และวัสดุประดับตกแต่ง คือ การปิดทองลายรดน้ำ (ล่องชาด-ล่องรัก) การลงรักปิดทองฉลุลาย การทาชาดปิดทองฉลุลาย ทองทึบ และชาดทึบ ดังตัวอย่างภาพไม้ประกับต่อไปนี้

ตัวอย่างไม้ประกับลักษณะต่าง ๆ

๓) ผ้าห่อคัมภีร์

ผ้าห่อคัมภีร์ คือผ้าที่ใช้หุ้มห่อคัมภีร์ใบลานหลาย ๆ ผูกเข้าด้วยกัน นิยมใช้ห่อคัมภีร์ใบลานก่อนที่จะนำไปเก็บไว้ในหีบธรรม หรือตู้ธรรม เพื่อป้องกันฝุ่นและความชื้น นิยมประดับตกแต่งให้สวยงาม เพราะเชื่อว่าได้รับบุญอันสง่างามเพราะได้ทำสิ่งปกป้องใบลานให้คงอยู่ได้นาน พบผ้าห่อคัมภีร์ใบลานของวัดแสนเมืองมาหลวง (หัวช่วง) ที่น่าสนใจ ๓ ผืน ที่ความสวยงามและน่าสนใจอย่างยิ่ง ดังนี้

ผ้าห่อคัมภีร์ (แบบหน้าแคบ) ทำด้วยผ้าฝ้ายสีแดง ฟ้า และน้ำเงิน หุ้มซีไม้ไผ่

ผ้าห่อคัมภีร์ ทำด้วยผ้าฝ้ายดิบสีขาวย และผ้าไหมสีแดง

ผ้าห่อคัมภีร์ที่ห่อผ้ากับซี่ไม้ไผ่ เย็บมุมโดยรอบ (ซึ่งพบทั่วไปและนิยมใช้ในเขตภาคเหนือ)

บทสรุป

ธรรมเนียมการบันทึกหลักธรรมคำสอน การศึกษา และการทำบุญในพุทธศาสนาของชาวล้านนาจะดำเนินการผ่านการคัดลอกคัมภีร์ใบลาน คือใช้ใบลานบันทึกหลักธรรมคำสอน การอ่านหรือคัดลอกใบลานถือเป็นระบบการเรียนรู้ของพระภิกษุสามเณรในอดีต และการทำบุญด้วยการคัดลอกหรือสร้างคัมภีร์ใบลานถวายไว้กับวัดถือเป็นการทำบุญที่ได้รับอานิสงส์มาก จึงจะพบได้ว่าตามวัดต่าง ๆ จึงมีคัมภีร์ใบลานเก็บรักษาไว้จำนวนมาก แต่เมื่อระบบการศึกษา การปกครองและวิถีชีวิตของชาวล้านนาเปลี่ยนไป อักษรธรรมล้านนาที่เคยใช้ในวิถีชีวิตถูกเปลี่ยนเป็นอักษรไทย คัมภีร์ใบลานที่ใช้ในวัฒนธรรมถูกเปลี่ยนเป็นคัมภีร์กระดาษอักษรไทย ทำให้คัมภีร์ใบลานที่อยู่ตามวัดต่าง ๆ ถูกจัดเก็บไว้และถูกจัดให้เป็นเอกสารโบราณ แต่องค์ความรู้ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมที่บันทึกไว้ หรือเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ใบลานเป็นสิ่งที่ควรอนุรักษ์ ศึกษาและเผยแพร่ หรือนำมาปรับใช้ในสมัยปัจจุบัน

การศึกษาคัมภีร์ใบลานทั้งด้านเนื้อหาจากคัมภีร์ ภูมิปัญญาในการสร้าง การประดับตกแต่ง การใช้งาน อนุรักษ์ และการจัดเก็บ ล้วนเป็นสิ่งสำคัญที่ควรมีการดำเนินการ ตัวอย่างการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์ใบลานบางส่วนของวัดแสนเมืองมาหลวง (หัวช่วง) ทำให้เห็นคุณค่าของคัมภีร์ใบลานในมิติด้านประวัติศาสตร์และศิลปกรรม

ตัวอย่างการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจากบันทึกในส่วนต่าง ๆ ของคัมภีร์ใบลาน (ที่ได้ทำทะเบียนแล้ว ๑๒๒ ผูก) เช่น ปกหน้า ปกหลัง หรือบันทึกท้ายเรื่อง ทำให้ทราบถึงรายชื่อพระภิกษุ สามเณร หรือฆราวาส ที่เป็นผู้จาร เจ้าภาพ หรือผู้ที่ถูกกล่าวถึงในช่วงเวลาที่มีการจารใบลานผูกนั้น ๆ นอกจากนั้นยังทำให้ทราบถึงชื่อวัด เมือง ชุมชน และบุคคลในท้องถิ่น หรือความสัมพันธ์ระหว่างวัด บุคคล หรือชุมชนในมิติต่างๆ ด้วย

การศึกษาศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ใบลาน เช่น การศึกษาอักษร ลวดลายหรือสัญลักษณ์ที่จารลงใบลาน การประดับตกแต่งคัมภีร์ใบลานในส่วนที่เป็นสันใบลาน ไม้ประกับ ไม้บัญชี หรือผ้าห่อคัมภีร์ ทำให้เห็นถึงความหลากหลายของลวดลาย ค่านิยม หรือวัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องตามยุคสมัย ทำให้เห็นถึงศรัทธาและความเชื่อในการสร้างคัมภีร์ธรรมเพื่อถวายไว้กับวัดวาอาราม เป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา การเคารพบูชาพระธรรม และการทำบุญในพุทธศาสนาตามความสามารถหรือทุนทรัพย์ของแต่ละบุคคลได้เป็นอย่างดี
